

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Apor Eszter

ZENE ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET KAPCSOLATA A 19. SZÁZADBAN, AZ
ESZME- ÉS KULTÚRTÖRTÉNET TÜKRÉBEN

MEGJEGYZÉSEK LISZT FERENC KULTUSZÁHOZ. A „KÉPES ÉLETRAJZ”-
MINT INTERPRETÁCIÓ-TÍPUS BARTHA DÉNES ÉS MÁŠ LISZT-KUTATÓK
MUNKÁSSÁGÁBAN

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor DsC, egyetemi tanár

Témavezető: Kovács Imre PhD, egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcészet- és Társadalomtudományi Kar

Budapest, 2023–2024.

I.A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, PROBLÉMAFELVETÉS

Jóllehet a művészettörténet-tudománynak alapvetően nem tárgya sem a zeneművészet, sem pedig a zenetörténet (az utóbbi is inkább egyfajta társszociológia, vagy segédtudomány a számára), mégis az egyik legérdekesebb problematikája a zene és a képzőművészet kapcsolatának kérdése. Ez utóbbival 2009-ben, az ELTE-BTK Művészettörténeti Intézetében megvédett, *Gábor Jenő (1893–1968) művészetének zenei kapcsolatai* című szakdolgozatomban,¹ és néhány további interdiszciplináris kutatásban is foglalkoztam,² elsősorban zenei-motívumtörténeti, zenei-ikonográfiai szempontból.

2016-ban kapcsolódtam be abba a témavezetőm, Kovács Imre által meghirdetett *Zene és képzőművészet kapcsolata a 19. században, az eszme- és kultúrtörténet tükrében* című doktori programba, amit a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája szervezett. PhD tanulmányaim megkezdését az a belső érdeklődés is motiválta, hogy lehetőségem nyílt általuk a korábbi ikonográfiai megközelítéstől eltérő nézőpontok megismerésére, valamint a zenei oldal vizsgálatára. Érdeklődésem így fordult Liszt Ferenc munkásságának művészettörténeti megközelítése felé.

¹ APOR Eszter: *Gábor Jenő (1893–1968) művészetének zenei kapcsolatai*. ELTE-BTK, Művészettörténet Intézet, Szakdolgozat, 2009. (Kézirat)

² APOR Eszter: *A Magyar Nemzeti Múzeum Hangszertárának egy érdekessége: Ember figura hangszerekből*. (Műelemzés) Folia Historica 30. (2014) 67–80. o.

A kutatásom során előbb behatóan foglalkoztam a Liszt Ferenc ún. weimari korszakában³ intézményesülő, és a művész kultuszát befolyásoló mű- és életmódtörténeti jelenségekkel. Majd a Liszt-kultusz képi reprezentációja került figyelmem középpontjába, amit a művész életében és az elhunyt után keletkezett életrajzaiban látható illusztrációk elemzésén keresztül szerettem volna megközelíteni. Időközben ugyanis feltűnővé vált számomra egy alapvetően historiográfiai jelenség, az ún. „képes életrajz,” mint interpretációs típus, ami többek között Bartha Dénes (1908–1993) múzeumőr és zenetörténész oeuvre-jében jelent meg 1936-ban, egy Liszt-monográfia⁴ formájában.

A témavezetőm, Kovács Imre által kutatott szellemtörténeti, és a zenei-ikonográfiai nézőpontok mellett, a történelem- és irodalomtudomány – Pierre Nora és Jan Assmann munkái, Dávidházi Péter kutatása⁵ – által inspirált művészettörténeti kultuszkutatás, még pontosabban Sinkó Katalin szellemi öröksége⁶ jelentette disszertációm azon legmegfelelőbb keretét és módszerét, melyben

³ A weimari korszak szakaszai: 1842 és 1847 között Liszt háromhavonta tartózkodott itt, megszakításokkal. 1847–1862 között életvitelszerűen éltek itt Carolyne Wittgensteinnel, az Altenburgban. 1862–1886-ig megszakításokkal, Carl Alexander meghívására a kastély kertilakjába tért vissza. (ma Liszt Haus)

⁴ BARTHA Dénes: *Franz Liszt 1811–1886. Sein Leben in Bildern*. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936.

⁵ NORA, Pierre: *Les Lieux des mémoires./ Realms of Memory: Rethinking the French Past*. (Paris, Gallimard) Columbia University Press – University of Chicago Press, Vol. I–VII. 1984–2010.; ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2004.; DÁVIDHÁZI Péter: *„Isten másodszülettte.” A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, 1989.

⁶ NAGY Ildikó (Szerk.): *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. (Kat.) A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1995/1.

Liszt tevékenysége és kultuszának mibenléte, valamint a hozzájuk kapcsolódó képek a legteljesebb módon voltak vizsgálhatók.

Kifejezetten a Liszt-kultusz fogalmának szemszögéből támaszkodtam Andrew Gergely zenetörténeti dolgozata is, aminek gépelt kéziratát⁷ a Liszt Ferenc Zeneakadémia – Emlékmúzeum- és Kutatóközpontban őrzik.

A tervezett képelemzések során pedig figyelembe vettem a történeti hitelesség és a nemzeti „Pantheon” alap gondolataira visszavezethető, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok osztályának kialakulásakor megfogalmazott, azonban Vayer Lajos régész, történész és művészettörténész által csak 1935-ben körülírt történeti ikonográfiai⁸ módszert. A módszer keletkezéstörténete tudománytörténeti szempontból is jelentős elemévé vált a dolgozatomnak.

⁷ Gergely, ANDREW: *The Liszt Cult in Hungary*. George Berkovits (Transl.) 1966. Jelzet: LGy K 720. (Gépelte kézirat)

⁸ VAYER Lajos: Pázmány Péter ikonográfija. *Századok* 69. évf. 7 – 8. sz. (1935) 1–54. o.; VAYER Lajos: A történelmi művek illusztrálása. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest, 1938. 507–524. o. Különlenyomata: Budapest, 1938. 1–20. o.

II.A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Az értekezés körülbelül három egységre osztható. Az első harmadában az ún. Lisztomania⁹ és az „élő kultusz” megnyilvánulásait tekintem végig a még Liszt életében született elsődleges életrajzi források alapján.¹⁰

Liszt weimari letelepedését követően a virtuóz éveit jellemző rajongás, a Lisztomania egyfajta „mindennapos ceremonialitással” nemesült, ami a művész lakhelyeit is az élő kultusz terévé tette. Az életrajzi írásokban megjelentek az első illusztrációk, melyek portrék és enteriőr ábrázolások voltak. Dolgozatom második szakaszában ezért a rendelkezésre álló források, illetve „dokumentatív” és „fiktív” képek alapján, a valós helyszínek jelentőségével is foglalkozom.

Liszt 1886-ban bekövetkező halála, és az arra reflektáló visszaemlékezések és életrajzi művek mindenekelőtt a hódolati események fontosságára hívják fel a figyelmet. Az egyre nagyobb mennyiségben keletkező művészéletrajzok illusztráltsága is egyre nyomatékosabb, egyre modernebb és gazdagabb.

⁹ GIBBS, H. Christopher–GOOLEY, Dana (Ed. by): *Franz Liszt and His World*. London, Princeton University Press, 2010. p. 441–465.

¹⁰ Az életrajzok csoportosításához Alan Walker kutató Liszt-életrajzaiban olvasható kronológiát és tipológiát vettem alapul. Azonban ott, ahol szükségét éreztem, kiegészítettem az életrajzok sorát. WALKER, Alan: *Liszt Ferenc* 1–3. (1. A virtuóz évek [1811–1847]; 2. A weimari évek [1848–1861]; Az utolsó évek [1861–1886]) RÁCZ Judit (Ford.) New York, Alfred A. Knopf Inc.–Budapest, Editio Musica, 1989–1997.; Az elsődleges források közé soroltam a „laikusok,” vagyis zenetörténeti-muzikológiai-zenekritikai végzettséggel nem rendelkező Liszt-rokonok és kortársak visszaemlékezéseit, Liszt Ferenc fennmaradt leveleit és a még életében keletkezett első hivatalos, vagyis zenekritikai tartalmakat magába foglaló életrajzokat.

Disszertációm harmadik részében a Liszt halála után periodikusan ismétlődő jelentősebb ünnepségeken és nemzetközi konnotációval bíró magyarországi Liszt-emlékévek történetén tekintek végig 1936-ig. Különösen is a két centenáriumi emlékév szervezésében Magyarország vezető szerepet kapott, melyek rekonstruálásához az 1911 és 1936-os évek eseményeiről szóló sajtóbeszámolókat, a kapcsolódó emlékkiállítások dokumentumait és képeit, a tudományos ismeretterjesztő vetítettképes előadások emlékeit, az állami programok holdudvarában nagy mennyiségben keletkezett művészéletrajzok¹¹ és illusztrációik szolgáltatták a forrásokat. Ezek összefoglalása során térek rá a „képes életrajz,” mint interpretáció típus tárgyalására, mindenképp tudománytörténeti megközelítéséből.

¹¹ RAABE, Peter: *Franz Liszt: Leben und Schaffen*. Stuttgart, Berlin, Bd. 1–2., 1931. (1968); KOUDELA Géza, dr.: *Liszt Ferenc*. Kiadja az Országos Liszt Ferenc Társaság. Budapest, 1936.; HARASZTI, Emil: *Franz Liszt*. Párizs, Éditions A. et J. Picard, 1967. (posztumusz); HUBAY Jenő (Előszó): *Liszt a miénk!* Budapest, Dante kiadó, 1936.; CSATKAI, André, dr.: Versuch einer Franz Liszt Ikonographie. *Burgenländische Heimatblätter*. Jahrgang 5. Folge 1. (März 1936) p. 54–67.; BORY, Robert: *La vie de Franz Liszt par l'Image*. Genève, 1936.; FÜSSMANN, Werner–MÁTÉKA Béla, dr.: *Franz Liszt. Ein Künstlerleben in Wort und Bild*. Berlin–Leipzig, Verlag von Julius Beltz in Langensalza, 1936.

III.A TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

A Liszt Ferencről szóló írott életrajzok és életrajzi jellegű visszaemlékezések kultusztörténeti szempontú szisztematikus áttekintése dolgozatomban lehetővé tette azoknak a visszatérő motívumoknak az összegyűjtését, melyek szerepet játszottak abban, hogy a művész életében kialakult kultusz az elhunyt után is töretlen maradt. Sőt, megállapítottam, hogy a Sinkó Katalin koncepciójával összefüggésben említett modernkori „elidegenedés”¹² helyett, Liszt kultusza egyre szélesebb körben terjedt tovább.

Az „élő kultusz” nézőpontjából Liszt gyermekkori naplójának,¹³ a kortárs visszaemlékezések között például Hector Berlioz és Marie d’Agoult írásainak,¹⁴ míg a zenetudósok hivatalos életrajzai között például Franz von Schober műve¹⁵ keletkezéstörténetének legfőbb tanulsága volt az, hogy magát a művészt már egészen fiatalon foglalkoztatta a siker kérdése. Ennek elérése érdekében Liszt a virtuózokra jellemzően erőteljes és saját gesztusokat tett, ugyanakkor a keresztényi értékrend és a szakmai alázat követelményei által megengedett mértékben. A művész

¹² KISANTAL Tamás: Személyek és kultuszok. (Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve.) *Jelenkor* 47. évf. 5. sz. (2004. május) 588. o.

¹³ LISZT Ferenc: *A tizenöt éves Liszt Ferenc naplója*. KLUKON Edit (Kiad.), HÁRS Ernő (Ford.) Zebegény, 2011.

¹⁴ BERLIOZ, Hector–CRAINS, David: *The Memoirs of Hector Berlioz*: Introduced by David Crains. Everyman’s Library Classics Series, 2002.; STERN, Daniel (D’AGOULT, Marie): *Mes souvenirs* (1806–1833), Paris, Calmann Lévy–Librairie Nouvelle, 1877.; STERN, Daniel (D’AGOULT, Marie): *Mémoires, souvenirs et journaux*. OLLIVIER, Daniel (Éd. par) Paris, Charles F. Dupêchez, 2 Bandes, 1927.

¹⁵ SCHOBER, Franz von: *Briefe über Franz Liszts Aufenthalt in Ungarn*. Schlesinger’sche Buch- und Musikalienhandlung, Berlin, 1843.

viselkedését – a környezetében élő agilis személyiségek tevékenysége mellett, mint Carolyne Wittgenstein – idősebb korában is egyfajta tiszteletteljes „önmenedzsment” jellemezte, ami a személyisége érésével és művészi fejlődésével összhangban, hosszú élete során valóban egyfajta „mindennapos ceremonialitássá” változott.

Heinrich Heine – akinek a Lisztománia szót tulajdonítják – a muzsikusról alkotott véleményének pozitívról negatívra történő változása, a Gyalui Farkas által megőrzött egyes Teleki Sándor-anekdoták,¹⁶ és Lina Ramann Liszt-életrajzíró bizonyos interjúi¹⁷ arra mutattak rá, hogy a liszti sikerek kezdeti szakaszát jellemző Lisztomániának volt árnyoldala. A pejoratív történetekben is néha szerepet kaptak a képek.

A művész életéről szóló, képes illusztrációk nélkül közreadott, ugyanakkor a kultusz motívumait magukba foglaló szövegekben különböző asszociációkat társítottak Liszt alakjához, melyek később például karikatúrák formájában vizuálisan is megjelentek. Verbálisan keletkezett, Liszt alakjára alkalmazott ilyen kép volt például a „mágus” vagy a „varázsló,” valamint a tárgyalt korszakban népszerű „hős” figurája, aki a puszta megjelenésével képes volt lángra lobbantani, vagy akár egy pillanat alatt ellentétes viselkedésre bírni környezetét.¹⁸

¹⁶ GYALUI, Farkas: *Gróf Teleki Sándor regényes élete*. Budapest, Franklin Társulat, é. n.

¹⁷ Például GIBBS, H. CH. – GOOLEY, D.: *Franz Liszt and His World*. i. m. p. 404.

¹⁸ Damien Ehrhardt, Pók Attila és Révész Emese gondolatain kívül, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban időközben megrendezett, *A hős/ A romantika öröksége* című nemzetközi konferencia (2023. november 15–16.) kapcsolódó előadásai is

Az 1835-től datálható első írott művészeletrajzok¹⁹ és memoárok „képnélkülisége” arra engedett következtetni, hogy a Lisztomania kialakulásáig a mindenkori képek – a képzőművészeti és sokszorosított alkotások, a fotográfiák egyaránt – jóllehet a liszti levelek alapján szellemileg fontos érzelmkövetítő, ízlés- és véleményformáló szerepet töltek be, alapvetően a kommunikáció és a visszaemlékezés egyik segédeszközét jelentették. Kutatásom során itt külön szálon bontakozott ki, hogy a fotográfiától kezdetben ódzkodó művész néhány kortárs fényképésszel kialakított barátságának hatására, hogyan kedvelte meg az új technikai vívmányt.

A legelső könyv alakú művészeletrajz, amiben illusztrációként jelent meg Liszt egyik képmása, megfigyeléseim szerint Gustav Schilling 1844-re datálható műve volt.²⁰ A címlap mellé illesztett reprodukció Carl Mayer rézmetszetét közölte

megerősítettek az imaginatív képek jelentőségével kapcsolatban.; EHRHARDT, Damien: *Mediatiation in 19th Century Music: the 'hero' Franz Liszt and its salon in Weimar, 1848–1861*. Anneliese Maier Research Award 2016: Awards Ceremony and Colloquium, Forum from Early Career Researchers, Focus Topic Visual Studies "Heroes" Alexander von Humboldt Foundation, Sep 2016, Berlin, Germany. HAL Id: hal-01449312

<file:///C:/Users/Acer/Desktop/EHRHARDT.%20Mediatiation%20in%2019th%20Century%20Music.pdf> (Letöltés 2023. február 18.); PÓK Attila: *Magyar volt Liszt Ferenc?* 2018. <https://24.hu/tudomany/2018/09/16/magyar-volt-liszt-ferenc/> (Letöltés ideje: 2021. április 12.); RÉVÉSZ Emese: *VIRTUÁLIS PANTEONOK. Grafikai arcképcsarnokok a 19. századi hazai populáris grafikában. Tanulmányok Budapest Múltjából* 34. (2009) 109–134. o. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00034/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_34_109.pdf (Letöltés ideje: 2021. április 12.)

¹⁹ D'ORTIGUE, Joseph Louis: "Études biographiques I. Franz Listz". *La Gazette musicale de Paris* (le 14ème Juin 1835.) N 24. pp. 197–204. <https://archive.org/details/gazettemusicaled18351pari/page/196/mode/2up> (Letöltés ideje: 2022. május 4.)

²⁰ SCHILLING, Gustav: *Franz Liszt. Sein Leben und Wirken, aus nächster Beschauung dargestellt von Gustav Schilling*. Stuttgart, Verlag von A. Stoppani, 1844.

Alexander Heideloff eredeti műve után, és Liszt bal profilját ábrázolja, ami ókori ikonográfiai hagyományra vezethető vissza.

Az 1840-es évek első negyedétől egyre sűrűbben megjelenő, sokszorosító grafikai eljárással készült, képzőművészeti és/ vagy fotografiai előképre visszatekintő életrajzi illusztrációk elsősorban olyan portrék voltak, melyek szintén a reprezentatív festészet hagyományából táplálkozva, a „művészet fejedelme,” a „zene császára,” később a „hűséges társ” vagy a „beteljesedett abbé” képében jelenítették meg Lisztet.

Az illusztrált Liszt-biográfiák kiadásának területén, kutatásom során feltűnt a lipcsei Breitkopf & Härtel nyomda- és kiadó domináns szerepe. A kiadó, ami már Liszt legjelentősebb kortárs életrajzainak megjelentetésében is szerepet játszott, a művész halála után, például 1911-ben is élénk résztvevője maradt a Liszt-kultusz terjesztésének. Ahogy fény derült rá igazgatójuk, – több Liszt életrajzíróval együtt – személyesen vett részt a Magyar Nemzeti Múzeum akkori emlékkiállításának hivatalos szakvezetésén.²¹

Barabás Miklós 1846-ban litografált és 1847-ben megfestett²² alkotásaiban – ami lényegében bevezette a művészt a Magyar Nemzeti Múzeum „Pantheonjába” – ugyancsak korán megjelent a Liszt magyarságát kifejező képi reprezentáció. Barabás

²¹ ISMERETLEN: A Liszt Ferenc emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban... *Pesti Napló* i. m. 15. o.

²² BARABÁS Miklós: Liszt Ferenc portréja, 1846–1847, olajfestmény, 132 x 102 cm. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum KK, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: MNM TKCS 178.

festményét tekinthetjük a saját korában leggyakrabban reprodukált, és a muzsikusról készített legnépszerűbb magyar képnek.

A La Mara által szerzett életrajzi könyvek²³ alapján kimutathatóvá vált, hogy Liszt képi reprezentációjában a portrékkal párhuzamosan, jelentős szerepet játszottak az enteriőr képek is. Az elsődleges példákat a weimari Altenburg kastélyt és a szobáit ábrázoló illusztrációk adták. Ezek az eredetileg a sajtóban terjesztett látképek²⁴ a népszerű művész magánélete, személyes környezete és mindenkori lakhelyei iránti intenzív kíváncsiságot is kielégíthették. Ehhez társult, hogy az egyre érettebb, 1842-től weimari karmesteri pozíciót betöltő művész életét átható „mindennapos ceremonialitás” saját otthonát is a kultusz elsőszámú valós helyszínévé tette. A távolság fokozatosan egyre szűkült a koncertek nyílt, közösségi terei és az intim szféra terei között. A határokat Liszt tanári tevékenysége pedig még inkább elmosta.

A művész kultusza természetesen nem csupán a személyes élettereiben bontakozott ki. Már az 1873-ban Magyarországon megünnepelt ötvenéves művészi jubileum esetében is az elismerés egyre szélesebb társadalmi körben és egyre inkább intézményesült formában jelent meg. Ezt a folyamatot gyarapodó számban kísérték

²³ Például LA MARA (Ed. by): *Letters of Franz Liszt. From Paris to Rome. Years of travel as virtuoso.* Constance Basche (Transl. by), London, H. Grevel & Co., I. Vol., 1894; LA MARA (Hrsg. von): *Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt. (1824–1854)* Leipzig, Breitkopf & Härtel, Erster Band, 1895.

²⁴ „Musiksalon in der Altenburg zu Weimar mit de Riesenflügel von Alexandre und Sohn in Paris und Mozart’s Klavier.” *Ein Besuch auf der Altenburg in Weimar. Gortfeßung? und Schluß* aus Nr. 621. *Illustrirte Zeitung* (Leipzig) Nr. 622. (2. Juni 1855.) p. 363–364.

ábrázolások, egyszer a vayer-i értelemben vett dokumentatív, másszor fiktív képek formájában.

Ezen a ponton a kutatás során kiviláglott, hogy – ahogy arra a Jankó János és Ágai Adolf-féle képek, majd a Széchy Gyula és Weinwurm Antal-féle metszetek története²⁵ rámutatott – a különböző sajtóorgánumok hasábjain gyakran alkalmazott képmanipulációs technikák jelentős mértékben befolyásolták Liszt kultuszát.

Liszt kultusza több más kortárs kultusszal párhuzamosan bontakozott ki, illetve kapcsolódott. A művész szemléletét kisgyermekkorától fogva a Mozart és Beethoven-tisztelet²⁶ határozta meg. Gyakorlatilag az ő zenei örökségükből táplálkozott és fejlődött bele. Gyakran hasonlították össze a hegedűvirtuóz Paganinivel is.²⁷ Dante 19. századi kultuszára Liszt saját zenei koncepciójával reflektált.²⁸ Munkácsy Mihállyal a közös vonásaik és hasonló művészi attitűdjük miatt, szinte azonosította a környezetét, a hódolat

²⁵ TOMSICS Emőke: A fotográfia a reprodukció korában. *Folia Historica* 29. (2014) 9–58. o.; PORZÓ (ÁGAI Adolf): Liszt-hangverseny. i. m. 122. és 127. o.; PETERNÁK Anna: Liszt a dolgozósobájában. In. *Liszt és magyar kortársainak kapcsolata*. A 2021. október 18–19-én megrendezett konferencia előadásai. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet–Zeneakadémia–Liszt Ferenc Emlékmúzeum- és Kutatóközpont, 2023. december, 89–105. o.

²⁶ KOVÁCS Imre: Beethoven apoteózisa Josef Danhauser „Liszt a zongoránál” című képén. *Ars Hungarica* 39. (Supplementum) 2013. 164–171. o.; KOVÁCS Imre: A csodagyerek Liszt. Mítosz, hagyományozódás és egyéni-mitológia. *Pannonhalmi Szemle* 25. évf. 2. sz. (2017) 74–84. o.

²⁷ D’Ortigue 1835-ös életrajzi esszéjében már olvasható volt az analógia.

²⁸ 2021 októberében a Liszt Ferenc Emlékmúzeum az „Egyre mélyebbre merülök Dante sötét erdejében” című időszaki tablókiállításán foglalkozott a kérdéssel, amit a Zeneakadémia épületében rendeztek meg. <https://lisztmuseum.hu/virtualis/egyre-melyebbre-merulok-dante-sotet-erdejeben-liszt-ferenc-123899> (Utolsó letöltés ideje: 2023. október 21.)

területén is.²⁹ A Liszt halála utáni tiszteletet pedig, elsősorban a családja körében erőteljesen befolyásolta a veje, Richard Wagner személye és grandiózus művészete iránt érzett hódolat.³⁰

Liszt halála után – az emlékének szentelt írásművek (Ábrányi Kornél publikációi vagy Somssich Andor „első magyar életrajza”)³¹ mellett – a kerek évfordulók, mindenekelőtt az 1911-es és 1936-os centenáriumi emlékévek eseményei teremtettek szélesebb fórumot és teret a kultusza számára. Mivel a Liszt-évfordulók eseménytörténeti feldolgozására nem találtam összefoglaló példát, dolgozatomban a korabeli sajtó, valamint más írott- és képes források feldolgozásával kísérletet tettem a hiány részleges pótlására.

Az 1886 után mennyiségileg is rohamosan felszaporodó Liszt-életrajzok illusztráltságának elemzése elsősorban arra az összefüggésre mutatott rá, hogy a különböző történelmi események – például a milleniumi ünnepségek, az első világháború és Trianon – valamint az azokkal együtt járó gazdasági hatások olyan „képhiány” és „képdömping” hullámokat idéztek elő a könyvkiadásban, melyek egyértelműen befolyásolták a Liszt-kultusz képi reprezentációjának történetét.

Az értekezésem harmadik részében a „életrajz írásban és képben” történetírói interpretációs típus kialakulása és a Liszt-

²⁹ GYARMATI Gabriella: Munkácsy 175. Barátság Liszt Ferenc zeneszerzővel, felkérés a császárvárosból. i. m. <https://behir.hu/munkacsy-175-baratsag-liszt-ferenc-zeneszerzovel-felkeres-a-csaszarvarosbol> (Utolsó letöltés ideje: 2023. október 9.)

³⁰ ROCKENBAUER Zoltán: A Wahnfried villa tündöklése, bukása és újjászülése. *MUZEUMCAFÉ* (2016. december 29.) o. n. <https://muzeumcafe.reblog.hu/a-wahnfried-villa-tundoklese-bukasa-es-ujjaszuletese> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 7.)

³¹ SOMSSICH Andor, Ifj.: *Liszt Ferenc élete*. A Napkelet könyvtára 6–7. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1925.

kutatásban történő felhasználásának körülírására tettem kísérletet, ami valóban egy több tudománytörténeti területből és hagyományból táplálkozó, összetett folyamat eredménye.

A kiemelt életrajz-típus előképeit nem a hagyományos életrajz vagy művészeletrajz műfajban, hanem elsősorban a középkori képes krónikák és kódexek, a reneszánsz miniatúrákkal díszített kéziratok, az újkori metszetes ősnyomtatványok és a 19. századi illusztrált művek jelentik.³² Az általam tárgyalt jelenség közvetlen prototípusait az 1848–1849 utáni történetírásban alkalmazott változatokban leltem fel. Itt azokra a monografikus történeti művekre gondoltam, melyekben a könyv tárgyát adó téma illusztrálására szánt képeket már a Nemzeti Múzeumban kifejlesztett és alkalmazott történeti ikonográfia módszerének törvényszerűségei szerint választották ki. Vagyis a képeket is forrásnak tekintették, melyek betöltik a történeti hitelesség és korhűség kritériumait, azonban az írott szövegeknek és írásos forrásoknak még valamilyen módon alárendelődnek.

Liszt vonatkozásában ilyen példa volt a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztette *Ezernyolcszáz-negyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben* című képes történelmi kiadvány. (Budapest, 1898)

Ehhez a példához képest azonban, a „képes életrajzokban” – azon az evidencián túl, hogy a kiadvány témája életrajz és nem történelemtudományi összefoglaló monográfia – a szöveg és a kép kapcsolata dinamikusabb. A legtöbb esetben vagy a képek felé billen

³² VAYER Lajos: A történeti művek illusztrálása. i. m. Különlenyomat, 1. o.

el az egyensúly, vagy a képek mennyiségén, témáján és hitelességén keresztül mutatnak egyenrangúságot a szövegekkel. Tehát ez a típus nem azonos a hagyományosan illusztrált történeti művekkel, de sok esetben nem is tekinthető tisztán történeti ikonográfiai munkának.

Ez utóbbi különbségtételt az az időrendbeli egybeesés is indokolja, hogy a vayeri koncepció publikálása (1935) és az 1936-os centenáriumi Liszt-emlékév szervezése egymással egyidőben bontakozott ki és fejtette ki hatását a Liszt-kutatásra. Ezzel kapcsolatban különösen érdekes felfedezés volt számomra az a felismerés, hogy a tudománytörténeti kronológia szerint Vayer *Pázmány Péter ikonográfiájáról* szóló szakdolgozata – amiben lényegében definiálta módszerét – 1935-ben jelent meg a *Századok* folyóiratban, ami éppen egybeesett az 1936-os nagyszabású Liszt Ferenc centenáriumi emlékév előkészületeivel. Ezért az emlékév holdudvarában keletkeztek Liszt-monográfiák és ikonográfiák, D’Isoz Kálmán nyomán Bartha Dénes, Csatkai Endre, Robert Bory, Koudela Géza, valamint Werner Füssmann és Mátéka Béla könyv formátumú munkái is úgy tűnnek fel, mint amelyekben a Vayer által ajánlott módszert legkorábban alkalmazták.

Bartha Dénes számára a múzeumi munkája és az annak során kialakított szakmai kapcsolatai biztosították, hogy a legfrissebb ikonográfiai kutatási eredményeket ismerje, amit ő maga is adaptált az aktuális Liszt-kutatásába. Erre utal az, hogy nem pusztán témába vágó képeket válogatott az általa írt Liszt-életrajz szövegéhez, hanem olyanokat is, amelyek az életrajzi eseményeken túlmutatva, a tágabb történelmi kontextust ismertették. Emellett Bartha ügyelt arra,

hogy a korrajzot adó képek lehetőség szerint történetileg hiteles képes források legyenek.

Ugyanakkor, ahogy azt egy Mátéka Bélától fennmaradt kiállítási meghívó³³ datálása, valamint a Werner Füssmannal közösen megvalósított Liszt-életrajz köszönetnyilvánítása is alátámasztotta, időrendben Bartha monográfiája megelőzhette a hasonló felfogást tükröző, nagyobb lélegzetvételű munkájukat. Bartha szolgált tanácsokkal nekik és nem fordítva.

Ezért a kiemelt Liszt-életrajzok illusztráltságának elemzése során megállapítottam, hogy a „képes életrajzot,” mint historiográfiai típust Bartha Dénes múzeumőr- és zenetörténész alkalmazta először önállóan és komplex módon a magyarországi Liszt-kutatásban, az 1936-os Liszt-emlékév hatására keletkezett, megjelent kismonográfiájában.

A Bartha által képviselt „képes életrajzban” a szöveg és a képsor önmagában is le tudja írni a történetet, külön-külön. Nem lehet véletlen, hogy azt a benyomást kelti, mintha egy vetítettképes előadás nyomtatott változatát látná az olvasó. Ahogy említettem, Barthatól nem volt idegen a képvetítés, és a Liszt-emlékév megünneplése során is mérvadó inspiráció volt a számára, amit elődje, D’Isoz Kálmán szintén gyakorolt.³⁴ Bartha évtizedekkel

³³ Meghívó dr. MÁTEKA Béla részére, a Magyar Nemzeti Múzeum Liszt Ferenc-emlékkiállításának megnyitójára (1936. június 6.) Kis- és Aprónyomtatványgyűjtemény, Ltsz.: MNM TT 89. 243.

³⁴ D’ISOZ Kálmán, dr.: *Liszt Ferenc*. Budapest, Közgyűjtemények Ismeretterjesztő Irodája, 1911.; BARTHA Dénes, dr.: *Liszt Ferenc. Vetítettképes Ismeretterjesztő Előadások. I. sorozat 1. b. sz.* Budapest, Közgyűjtemények Ismeretterjesztő Irodája, 1936.

később, 1963-ban is még tartott vetítettképes Liszt-előadást, ami diafilmen megőrződött.

A „képes életrajzokra” hatással lehetett továbbá a kultusz által létrehívott, szakemberek által rendezett történeti emlékkiállítások képi világa. Az a sajátos műtárgy-látvány és leíró szöveg kapcsolat, ami csak a kiállításokon van jelen. Bartha az 1936-os Liszt-emlékkiállítás megbízott kurátoraként közvetlenül is szervezte és megtapasztalta ezt az összetett vizuális élményt. Az összegyűjtött, fellelhető kiállítási enteriőr fényképek azt bizonyítják, hogy 1936-ban nem voltak tárgyfeliratok vagy tablók, hanem a látogatók a nyomtatott és kézben tartott leíró lajstrom vezetésének segítségével tájékozódtak és válogattak a látottak között. Mindez pedig praktikusán is a képek, vagyis a látvány dominanciája, illetve a szöveg és kép váltakozó, dinamikus kapcsolata felé mutat.

A Liszt Ferenc életét „szöveg- és képben” feldolgozó könyvek népszerűnek bizonyultak a 20. század második felében is. Ugyanakkor elmondható, hogy az 1936-os emlékév hatására keletkezett kiadványok, mint az évforduló tudományos újdonságai szolgáltattak mintát a számukra.

IV. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL

KÉZIRATOK (MEGJELENÉS ALATT)

Gábor Jenő (1893–1968) művészetének zenei kapcsolatai. ELTE-BTK, Művészettörténet Intézet, Szakdolgozat, 2009. (Kézirat)

Liszt Ferenc Wartburg vár „élménye(i).” Adatok a Szent Erzsébet legendája című oratórium születéséhez. Doktorandusz-konferencia előadás. Szervező: Dr. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Társadalom- és Életmódtörténeti konferencia, Budapest, PPKE-BTK TDI, Sophianum, 2019. január 24. (Kézirat)

Le portrait musical dans l'oeuvre de Ferenc Liszt. In.: Le visage: altérité & représentation. Colloque international interdisciplinaire du groupe de recherche Connexion française de l'Université catholique Pázmány Péter en collaboration avec l'Institut d'Art de l'Université de Brasília et de RETINA. International de Paris. Éd. par: Anikó ÁDÁM (PPKE/ UCPP)-Anikó RADVÁNSZKY (PPKE/ UCPP)-Elvira PATAKI (PPKE/ UCPP)-François SOULAGES (Université Paris 8, Retina. International)-Biagio D'ANGELO (UnB), Paris – Budapest, L'Harmattan, 2019. (Sous l'apparence)

Fotográfák a Magyar Nemzeti Múzeum 1936-os Liszt-emlékkiállításán. Folia Historica 39. (2024) (Megjelenés alatt)

KONFERENCIA ELŐADÁSOK

A Pásztortűz (1921–1944) című folyóirat illusztrációi és kapcsolata az erdélyi fotográfiával. Magyar-román fotográfiai kapcsolatok a két világháború között című konferencia. BAKI Péter (Rendező) Budapest, Mai Manó Ház, 2022. november 10.

Kozák-ábrázolások és jelentéseik a képzőművészetben – Néhány gondolat Georg Emmanuel Opi(t)z 1814-es párizsi akvarelljeiről. Kultúrák közötti hálózatok a napóleoni háborúk idején. Egy kozák dal nyomában című konferencia. KALAVSZKY Zsófia (Projektvezető) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Közép- és kelet-európai Osztály, 2023. május 16.

A reprodukciók szerepe Liszt Ferenc életében és kultuszában. *Másolat* című előadássorozat a Magyar Nemzeti Múzeum Tudományos Tanácsának szervezésében. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Könyvtár, 2023. október 2.

MEGJELENT

KÖNYVEK

OLÁH-GÁL Róberttel közösen: *Bolyai Farkas arcképfestője: Szabó János.* Csíkszereda, Pro Print kiadó, 2016. ISBN: 978-606-556-094-9

A szerkesztő munkatársaként. *A Szent Jobb országjárása 1938–1942.* MÉSZÁROS Balázs (Szerk.) Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2023. ISBN: 978-615-597-866-1

TANULMÁNYOK

A Magyar Nemzeti Múzeum Hangszertárának egy érdekessége: Ember figura hangszerekből. (Műelemzés) *Folia Historica* 30. (2014) 67–80. o.

Adatok Liszt Ferenc 19. századi „kultuszának” történetéhez. Carolyne zu Sayn-Wittgenstein és Liszt Ferenc mindennapjai Weimarban, 1848 és 1861 között. In: ÚJVÁRY Zsuzsanna (Szerk.) *Történelmi kalandozások térben és időben.* Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2020. 113–126. o.

Liszt Ferenc és az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezete. In: FABÓ Edit (Szerk.) *A dualizmus kori emlékezetörzés. Az emlékezet forrásai.* A Magyarorsággkutató Intézet kiadványai 48. Budapest, Magyarorsággkutató Intézet, 2022. 9–49

TUDOMÁNYOS POSZTER

Látkép2020/ 2021 - MTA Művészettörténeti Fesztivál
Adatok Liszt Ferenc 19. századi kultuszának történetéhez: A weimari korszak (1847–1861) képzőművészeti inspirációi és az Altenburg-i „műgyűjtemény.”

<http://latkep2020.mi.btk.mta.hu/poszterek>

ISMERETTERJESZTŐ CIKKEK

„Csillag születik” – Liszt Ferenc doborjáni szülőháza előtt, 1881. április 7-én. (Megjelenés ideje: 2021. január 25.)
<https://mnm.hu/hu/cikk/csillag-szuletik-liszt-ferenc-doborjani-szulohaza-elott-1881-aprilis-7-en>

Egy korai ajándékozás nyoma: Török lampion Liszt Ferenc tulajdonából. MNM Hálánk jeléül 1. (Megjelenés ideje: (2021. november 4.)

https://www.facebook.com/nemzetimuzeum/posts/3962189050479959?_tn_=_K-R

115 éve született és 30 éve hunyt el dr. Bartha Dénes múzeumőr és zenetörténész. (Megjelenés ideje: 2023. október 2.)
<https://mnm.hu/hu/cikk/115-eve-szuletett-es-30-eve-hunyt-el-dr-bartha-denes-muzeumor-es-zenetortenesz>